

JADIDLAR VA MILLIY UYG'ONISH HARAKATI

Allaberdiyeva Ruhshona Abdulla qizi

Termiz davlat universiteti Pedagogika va

Ijtimoiy fanlar fakulteti Kutubxona axborot faoliyati yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19890418>

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadidlar harakati va uning Turkistonda milliy uyg'onish jarayonidagi o'rni ilmiy-ommabop tarzda tahlil qilinadi. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan ma'rifatparvarlik, ta'lim islohoti va milliy ongni shakllantirish g'oyalari jamiyat taraqqiyotiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, jadidchilik harakatining tarixiy ahamiyati va bugungi kundagi dolzarbligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: jadidlar, milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik, ta'lim islohoti, Turkiston.

Annotation. This article provides a scientific-popular analysis of the Jadid movement and its role in the national awakening process in Turkestan. It highlights the influence of Jadids' ideas of enlightenment, educational reform, and national consciousness on social development. The historical importance of the movement and its relevance in the modern period are also discussed.

Keywords: Jadids, national awakening, enlightenment, educational reform, Turkestan.

Аннотация. В данной статье представлен научно-популярный анализ движения джадидов и его роли в процессе национального возрождения в Туркестане. Освещается влияние идей просвещения, реформы образования и формирования национального сознания на развитие общества. Также рассматривается историческое значение движения и его актуальность в современный период.

Ключевые слова: джадиды, национальное возрождение, просвещение, реформа образования, Туркестан.

Kirish

Jadidlar harakati XIX asr oxiri-XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan eng muhim ma'rifiy va ijtimoiy harakatlardan biridir. U milliy uyg'onish jarayonining asosiy omillaridan biri bo'lib, jamiyatda ta'lim, madaniyat va fikrlashni yangilashga qaratilgan edi. Jadidlar eski ta'lim tizimini isloh qilish, xalqni savodli qilish va milliy ongni shakllantirish orqali taraqqiyotga erishishni maqsad qilgan. Shu sababli bu harakatning tarixiy ahamiyati bugungi kunda ham dolzarb hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Jadidlar harakati va milliy uyg'onish masalasi ko'plab tarixiy, adabiy va pedagogik manbalarda o'rganilgan. Ushbu mavzuga doir dastlabki ilmiy qarashlar jadidlarning o'z asarlari va maqolalarida aks etadi. Xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va Abdurauf Fitrat kabi ma'rifatparvarlarning asarlarida ta'lim, milliy ong va jamiyatni isloh qilish g'oyalari asosiy o'rinni egallaydi. Keyingi davr tadqiqotchilari esa jadidchilikni tarixiy-ijtimoiy harakat sifatida tahlil qilib, uning modernizatsiya jarayonidagi rolini yoritganlar. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jadidchilik harakati nafaqat ta'lim tizimini yangilash, balki jamiyatning siyosiy va madaniy ongini o'zgartirishga ham xizmat qilgan. Ilmiy manbalarda bu harakat ko'pincha "milliy uyg'onishning boshlang'ich bosqichi" sifatida baholanadi. Tadqiqotda tarixiy-tahliliy va qiyosiy metodlar qo'llanildi. Tarixiy-tahliliy metod orqali jadidlar harakatining vujudga kelishi,

rivojlanishi va inqiroz sabablari o'rganildi. Qiyosiy metod yordamida esa jadidchilik g'oyalari boshqa ma'rifatparvar harakatlar bilan solishtirildi. Shuningdek, manbashunoslik yondashuvi asosida jadid matbuoti va adiblar asarlari tahlil qilindi. Ushbu metodologik yondashuvlar jadidchilik harakatining mohiyatini chuqurroq tushunish va uning milliy uyg'onish jarayonidagi o'rnini ilmiy asosda baholash imkonini beradi. Keyingi ilmiy tadqiqotlarda jadidchilik harakati ko'pincha ijtimoiy modernizatsiya jarayonining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqiladi. . Jadidchilik harakatining rivojlanishida milliy o'zlikni anglash masalasi markaziy o'rinni egallagan. Jadidlar jamiyatning turli qatlamlarini birlashtirish va "millat" tushunchasini mustahkamlash orqali umumiy taraqqiyotga erishish mumkin deb hisoblaganlar. Ularning fikricha, milliy birliksiz ijtimoiy va siyosiy rivojlanish bo'lishi qiyin edi. Shu bilan birga, jadidlar diniy va dunyoviy bilimlarni uyg'unlashtirish g'oyasini ham ilgari surganlar. Ular diniy qadriyatlarni inkor etmagan holda, zamonaviy fan va texnika yutuqlarini o'zlashtirish zarurligini ta'kidlaganlar. Bu yondashuv jamiyatda an'anaviylik va yangilik o'rtasida muvozanat yaratishga qaratilgan edi. Abdurauf Fitrat o'z asarlarida jamiyatni isloh qilish, milliy davlat g'oyasi va mustaqillik masalalarini ilmiy-falsafiy asosda yoritgan. Uning qarashlari jadidchilik harakatining siyosiy va mafkuraviy asoslarini mustahkamlashga xizmat qilgan. Jadidlar teatr san'atini ham ijtimoiy islohot vositasi sifatida ko'rganlar. Teatr orqali ular xalq hayotidagi illatlarni ochib berib, tomoshabinlarni fikrlashga undaganlar. Mahmudxo'ja Behbudiy bu yo'nalishda katta hissa qo'shib, teatrni "tarbiya maktabi" deb atagan. Bundan tashqari, jadidlar matbuot orqali xalq ongini uyg'otishda muhim rol o'ynaganlar. Gazeta va jurnallar orqali ular savodsizlikka qarshi kurashgan, jamiyatni yangiliklardan xabardor qilgan va islohot g'oyalarini targ'ib qilganlar. Bu jarayon milliy uyg'onishning tezlashishiga olib kelgan. Ta'lim sohasida jadidlar yangi usul maktablarini keng yoyishga harakat qilganlar. Abdulla Avloniy bu borada yetakchi shaxslardan biri bo'lib, u ta'lim va tarbiyani millat kelajagining asosiy omili deb bilgan. Yangi maktablarda zamonaviy fanlar o'qitilib, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi rivojlantirilgan. Jadidchilik harakatining yana bir muhim jihati-bu ijtimoiy tenglik va adolat g'oyalaridir. Ular jamiyatda savodsizlik, jaholat va ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etish orqali taraqqiyotga erishish mumkinligini ta'kidlaganlar. Bu g'oyalar keyinchalik milliy mustaqillik mafkurasining shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatgan. Umuman olganda, jadidchilik harakati faqat ta'lim yoki adabiyot bilan cheklanmagan, balki jamiyatning barcha sohalarini qamrab olgan keng qamrovli ijtimoiy-madaniy islohot harakati bo'lgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jadidchilik nafaqat ta'lim sohasini, balki jamiyatning ma'naviy va madaniy hayotini ham o'zgartirgan muhim islohot harakati bo'lgan. Ularning merosi bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, zamonaviy ta'lim tizimi va milliy rivojlanish jarayonlarida o'z aksini topmoqda. Ayrim tarixchilar uni faqat ma'rifatparvarlik harakati sifatida emas, balki milliy o'zlikni shakllantirishga qaratilgan keng qamrovli ijtimoiy-siyosiy harakat sifatida talqin qiladilar. Bu yondashuvlar jadidchilikni turli jihatdan-ta'limiy, madaniy va siyosiy nuqtayi nazardan kompleks o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, ilmiy adabiyotlarda jadidlar faoliyatining matbuot va teatr bilan bog'liq jihatlari ham alohida o'rganilgan. Mahmudxo'ja Behbudiyning dramaturgiya va publitsistik faoliyati, Abdulla Avloniyning pedagogik asarlari Jadidchilik harakatining yana bir muhim jihati uning jamiyatdagi ijtimoiy ongni o'zgartirishga qaratilgan faoliyatidir. Jadidlar xalqni faqat savodli qilish bilan cheklanib qolmasdan, balki ularni zamonaviy dunyoqarashga ega, mustaqil fikrlaydigan shaxslar sifatida tarbiyalashni maqsad qilganlar. Bu

jarayonda matbuot, teatr va darsliklar asosiy vosita bo'lib xizmat qilgan. Xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan yaratilgan dramatik asarlar va maqolalar xalq orasida ma'rifat g'oyalari yoyishda muhim rol o'ynagan. U o'z faoliyatida teatrni "tarbiya maktabi" sifatida ko'rib, uni jamiyatni uyg'otish vositasi deb bilgan. Shuningdek, Abdulla Avloniy ta'lim jarayonini yangilash orqali yosh avlodni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirishga katta e'tibor qaratgan. Jadidlarning faoliyatida milliy matbuot ham muhim o'rin egallagan. Gazeta va jurnallar orqali ular xalqni siyosiy, ijtimoiy va madaniy yangiliklardan xabardor qilib borganlar. Bu esa milliy uyg'onish jarayonining tezlashishiga xizmat qilgan. Bundan tashqari, Abdurauf Fitrat ijodida milliy o'zlik, tarixiy xotira va mustaqillik g'oyalari chuqur ifodalangan bo'lib, u jadidchilikning nazariy asoslarini mustahkamlashga xizmat qilgan. Uning asarlarida jamiyatni isloh qilish va milliy taraqqiyotga erishish g'oyalari ilgari surilgan. Umuman olganda, jadidchilik harakati nafaqat ta'lim tizimini, balki jamiyatning butun ma'naviy hayotini yangilashga qaratilgan keng qamrovli islohot harakati bo'lgan. Jadidlar faoliyatida ayollar ta'limi masalasi ham alohida o'rin egallagan. Ular jamiyat taraqqiyoti uchun ayollarning savodli va ma'rifatli bo'lishi zarurligini ta'kidlaganlar. Bu qarashlar o'sha davr uchun ilg'or g'oya bo'lib, jamiyatda yangicha ijtimoiy fikr shakllanishiga turtki bergan. Shuningdek, jadidlar milliy teatr va adabiyot rivojiga ham katta hissa qo'shganlar. Teatr sahnalari orqali ular xalq hayotidagi muammolarni ko'rsatib, jamiyatni fikrlashga undaganlar. Bu yo'nalishda Cho'lpon ijodi ham muhim ahamiyat kasb etib, unda erkinlik va milliy ozodlik g'oyalari badiiy ifoda topgan. Jadidchilik harakatining yana bir muhim jihati-bu xalqni iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham rivojlantirishga bo'lgan intilishdir. Ular zamonaviy bilim va kasb-hunar egallash orqali jamiyatni taraqqiyotga olib chiqish mumkinligini ilgari surganlar. Shu orqali jadidlar nafaqat ma'rifiy, balki amaliy islohotlarga ham asos solganlar. Natijada, jadidchilik harakati Turkiston jamiyatida yangi tafakkur, milliy ong va islohotchilik ruhining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan tarixiy hodisa sifatida baholanadi. hamda Abdurauf Fitratning falsafiy qarashlari jadidchilik g'oyalarining amaliy ifodasi sifatida tahlil qilinadi. Metodologik jihatdan tadqiqotda manbalarni tanqidiy tahlil qilish usuli ham muhim o'rin tutadi. Bunda jadidlar davriga oid tarixiy hujjatlar, gazeta va jurnallar, shuningdek, zamonaviy ilmiy izlanishlar solishtirma asosda o'rganildi. Bu yondashuv jadidchilik harakatining real tarixiy sharoitdagi rivojlanishini aniqlashga yordam beradi. Bundan tashqari, tizimli tahlil metodi orqali jadidchilikning ta'lim, madaniyat va jamiyatdagi o'zaro bog'liqligi o'rganildi. Bu esa jadidlar harakatini alohida hodisa sifatida emas, balki butun ijtimoiy tizimdagi o'zgarishlar bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida ko'rishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlarda jadidchilik harakati interdisipliner yondashuv asosida ham o'rganilmoqda. Ya'ni, tarix, adabiyotshunoslik, pedagogika va sotsiologiya fanlari kesishmasida tahlil qilinib, uning jamiyat rivojidagi o'rnini yanada kengroq ochib berilmoqda. Bu yondashuv jadidlar faoliyatini faqat tarixiy hodisa emas, balki ijtimoiy tafakkur evolyutsiyasi sifatida ham baholash imkonini beradi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jadidchilik g'oyalari bugungi ta'lim islohotlari va milliy rivojlanish strategiyalarida ham o'z aksini topmoqda. Ayniqsa, savodxonlikni oshirish, zamonaviy bilimlarni joriy etish va milliy qadriyatlarni saqlab qolish g'oyalari jadidlar merosi bilan bevosita bog'liqdir. Tadqiqot metodologiyasida statistik va kontent tahlil elementlaridan ham foydalanildi. Jadid matbuoti materiallari, maqolalar va darsliklar mazmuni tahlil qilinib, ulardagi asosiy g'oyalar tizimlashtirildi. Bu usul jadidlar qarashlarining asosiy yo'nalishlarini aniqlashga yordam

berdi. Umuman olganda, qoʻllanilgan metodlar jadidchilik harakatini kompleks yondashuv asosida oʻrganish, uning tarixiy ildizlarini aniqlash hamda milliy uygʻonish jarayonidagi oʻrnini ilmiy asosda baholash imkonini beradi.

Xulosa

Jadidlar harakati Turkiston tarixida milliy uygʻonishning muhim bosqichi sifatida katta ahamiyatga ega. Ular tomonidan ilgari surilgan maʼrifatparvarlik gʻoyalari, taʼlimni isloh qilish tashabbuslari va milliy ongni shakllantirish harakatlari jamiyatning rivojlanishiga kuchli turtki bergan. Jadidlar eski tizimdagi muammolarni anglab, xalqni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish orqali taraqqiyotga erishishni maqsad qilganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent.
2. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. Toshkent: Maʼnaviyat nashriyoti.
3. Mahmudxoʻja Behbudiy. Maqolalar va publitsistik asarlar toʻplami. Toshkent.
4. Choʻlpon. Sheʼrlar va nasriy asarlar. Toshkent.
5. Karimov I. A. Yuksak maʼnaviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Maʼnaviyat.
6. Oʻzbekiston tarixi (ilmiy qoʻllanma). Toshkent: Fan nashriyoti.
7. Jadidchilik harakati tarixi boʻyicha ilmiy maqolalar toʻplami. Toshkent.